

Boter, brood en groene kaas

Modern Fries voor Nederlandstaligen

Praten is net skûtjesilen. Wie een goede schipper wil zijn, moet aan onnoemelijk veel dingen tegelijk denken: het schip op koers houden, de wind bespelen, de zeilen op de juiste manier in de wind laten staan, de concurrentie niet uit het oog verliezen, zorgen dat je bemanning samenwerkt.

Fries spreken is minstens even lastig. Je moet elke seconde de juiste woorden kiezen. Je moet je lippen, tong en strottenhoofd razendsnel en uiterst precies bewegen om de goede klanken op het juiste moment te maken. Je moet je woorden in de juiste volgorde zeggen en je moet zorgen dat je je gesprekspartner niet onnodig voor het hoofd stoot door iets te zeggen op een manier die hem kwetsen kan. Je moet al die dingen tegelijkertijd doen.

Het Fries is niet moeilijker of makkelijker dan bijvoorbeeld het Nederlands, het Arabisch of het Baskisch. Althans, er zijn geen aanwijzingen dat Friese kinderen van Friese ouders meer of minder moeite hebben hun moedertaal te leren dan kinderen elders op de wereld. Voor een kind dat zonder taal ter wereld komt zijn alle talen even moeilijk. Moeiteloos pikken zij de eindeloze reeks met aanwijzingen op die nodig is om aan elke andere Fries te laten horen: ik kom ook uit Friesland, ik weet hoe het moet.

Hoe meer je je verdiept in zo'n taal, hoe beter je ziet hoe mooi en hoe ingewikkeld hij is, hoeveel generaties van sprekers er van zichzelf in hebben gezet. Elke taal is een monumentje voor de menselijke vindingrijkheid. In dit hoofdstuk leiden we u in in het monumentje dat het Fries is.

Friese tonggymnastiek

We beginnen in de mond. Er is waarschijnlijk geen gebied dat Friester is dan de vochtige holte tussen huig en tanden van een willekeurige spreker van het Fries. Dáár gebeurt het: wie de spiertjes in die holte niet op de juiste manier weet aan te sturen zal nooit deel van het Friese taalgebied worden.

Alle baby's, overal op de wereld, maken in hun ontwikkeling een stadium door waarin ze álle klinkers en álle medeklinkers van álle talen van de wereld kunnen maken en dat ook overvloedig doen: ze *brabbelen*. Gaandeweg perken ze hun repertoire in tot die klanken die ze nodig hebben om hun moedertaal te maken. Klanken leren maken is vooral een kwestie van afleren. Maar dat afleren gebeurt wel zo grondig dat wie eenmaal volwassen geworden is grote moeite moet doen de klanken te maken die hij als baby zo grondig heeft afgeleerd.

Nederlandstaligen die niet als kind al Fries geleerd hebben, hebben heel wat in te halen. Bijvoorbeeld als het gaat om de klinkers. Het Nederlands heeft er ongeveer dertien — de klinkers in *bid, bed, bad, bod, put, bied, beet, baad, boot, peut, poet, buut* en de laatste klinker in *water*. Bovendien heeft het Nederlands nog enkele zogenaemde *tweeklanken*, klinkers die (in de standaarduitspraak) anders beginnen dan ze eindigen *ij, ui, au*. Het Nederlands is daarmee al vrij subtiel in de hoeveelheid onderscheidingen die het maakt. Maar dan het Fries! Maar liefst twintig verschillende klinkers kent die taal en, alsof dat nog niet genoeg is, bovendien nog een aantal twee- en zelfs drieklanken: klinkers zoals de Nederlandse *ij, ui* en *au* die aan het begin heel anders klinken dan aan het eind.

Waar hebben de Friezen in hun mond al die extra klinkers gevonden? Het komt erop neer dat een groot aantal gaten die het Nederlands tussen klinkers heeft laten vallen, in het Fries worden opgevuld. Ooit had het Nederlands bijvoorbeeld twee verschillende *oh*-klanken. Dat kunnen we nog zien aan het leesplankje `Aap, noot, Mies...' Op dat leesplankje staan twee woorden met een *oh*-klank: *bok* en *hok*; bij de laatste wordt de mond net iets wijder geopend dan bij de eerste. Voor Nederlandstaligen van vandaag rijmen die woorden volkomen op elkaar, maar er moet een tijd zijn geweest dat iedereen een duidelijk verschil hoorde. Overigens is het maar de vraag of veel kinderen aan het begin van de twintigste eeuw het verschil al wel hoorde; waarschijnlijk was het toen al in grote delen van het taalgebied uitgestorven. De bedenker van deze leesmethode, Douwe Hoogeveen (1862-1941), was van 1888 tot 1894 schoolmeester te Stiens, waar hij het bekende leesplankje

ontwierp. In het Fries is er wel degelijk verschil tussen die twee o's; iedere Fries hoort wat het verschil is tussen *boltsje* `stiertje' (met de /ó/ van `bok') en *boltsje* `broodje' (met de /ò/ van `hok') Het klankverschil komt trouwens ook in Noordoost-Nederlandse dialecten voor. Hoogeveen was een Fries en zal dus weinig moeite gehad hebben om het verschil te maken — ook niet als hij Nederlands sprak.

Andere klinkers kunnen Nederlandstaligen ook wel maken, maar dat doen ze dan alleen in leenwoorden, bijvoorbeeld uit het Frans of het Engels. De è in *crème* is bijvoorbeeld een stuk langer dan de klinker in *bed*, de *ie*-klank in *team* klinkt langer dan die in *piet*. Het Fries gebruikt dat soort klinkers ook in woorden die niet uit een vreemde taal geleend zijn.

Dan is de vindingrijkheid van de Friese tong nog niet uitgeput. Wie Nederlands als zijn moedertaal heeft, een aantal keer achter elkaar *bietenbier* zegt en daarbij goed luistert naar de manier waarop hij de *ie* uitsprekt, merkt dat er een verschil is tussen de klinker in *biet* en die in *bier*. De laatste is wat langer en eindigt op een klank die dicht in de buurt ligt van de toonloze *e* in *water*. Duitsers en Engelsen doen het trouwens nog iets sterker als zij praten over *Bier* of *beer*. Dat verschil, tussen de *bieten-ie* en de *bier-ie*, daar maakt het Fries ook gebruik van. De laatste klank blijft daarbij niet beperkt tot de plaats vlak voor de *r*. En bovendien zijn er allerlei andere klinkers die ook zo'n variant gekregen hebben.

Wyt, wiid, wiet

Hieronder staat een lijstje met de klinkers uit het standaard-Fries. (Dialecten hebben soms heel andere klinkers, terwijl andere klinkers weer ontbreken.) Na het Friese woord met de betreffende klank is weergegeven hoe men die klank volgens het Nederlandse spellingsysteem zou schrijven, als dat tenminste mogelijk is. Dan volgt de betekenis in het Nederlands en een Nederlands woord of een woord uit een naburige taal waarin ongeveer dezelfde klank kan worden gehoord. 'Ongeveer', want helemaal precies kunnen we natuurlijk op papier nooit zijn.

kort:	de	/de/	`de'	Ned. <i>de</i>
kort:	wyt	/wiet/	`wit'	Ned. <i>riet</i>
lang:	wiid		`wijd'	Ned. <i>team</i>
op /e/:wiet			`nat'	Ned. <i>bier</i>
kort:	pit	/pit/	`pit'	Ned. <i>pit</i>
lang:	see	/see/	`zee'	Ned. <i>zee</i>
op /e/:beam			`boom'	Ned. <i>peer</i>
kort:	pet	/pet/	`pet'	Ned. <i>pet</i>
lang:	bêd		`wijd'	Ned. <i>crème</i>
op /y/:nijs	/nijs/		`nieuws'	Ned. <i>tijd</i>
kort:	rak	/rak/	`rek'	Ned. <i>dak</i>
lang:	paad	/paat/	`pad'	Ned. <i>zaak</i>
op /y/:dei	/dai/		`dag'	Eng. <i>dike</i>
op /y/:aai	/aai/		`ei'	Ned. <i>draai</i>
kort:	sok	/sok/	`sok'	Ned. (leesplankje) <i>hok</i>
lang:	âld		`oud'	Eng. <i>taught</i>
kort:	sok	/sok/	`zulk'	Ned. (leesplankje) <i>bok</i>
lang:	do	/do/	`duif'	Ned. <i>room</i>
op /e/:boat			`boot'	Ned. <i>oor</i>
op /y/:boi	/boi/		`jongen'	Eng. <i>boy</i>
kort:	bûse	/boese/	`broekzak'	Ned. <i>koek</i>
lang:	lûd		`luid'	Eng. (to) <i>lose</i>
op /e/:hoed			`hoed'	Ned. <i>boer</i>
op /y/:bloei	/bloei/		`bloei'	Ned. <i>bloei</i>

kort:	nút	/nuut/`noot'	Ned. <i>bruut</i>
lang:	drúf	`druif'	Ned. <i>centrifuge</i>
op /e/:	flues	`vlies'	Ned. <i>vuur</i>
kort:	put	/put/`put'	Ned. <i>put</i>
lang:	reus	/reus/`reus'	Ned. <i>reus</i>
op /e/:	freon	`vriend'	Ned. <i>geur</i>
op /y/:	trui	/trui/`trui'	Ned. <i>trui</i>

Klinkers maak je met je tong. Er is waarschijnlijk geen flexibeler tong dan de Friese tong, want er zijn weinig talen met meer klinkeronderscheidingen. De mogelijkheden zijn nu nog niet uitgeput, want ook de /au/-klank kun je Friezen horen maken, in woorden zoals *blau* 'blauw' en *tou* 'touw'. Die woorden klinken in het Fries precies als in het Nederlands - als een *ah* gevolgd door een *oe*. Er is nog een tweeklank die eindigt op *oe*. Die maken Friezen in het woord *skreau* 'schreeuw' en klinkt ongeveer als een langgerekte *è* gevolgd door een *oe*: *èèoe*.

Ingewikkeld? Dan hebben we het alleen nog maar gehad over tweeklanken. Anders dan het Nederlands kent het Fries echter ook een aantal drieklanken: klinkers die beginnen op een bepaalde plaats in de mond, vervolgens van plaats veranderen en daarna nóg een keer van plaats veranderen: tonggymnastiek voor de vergevorderden. Gelukkig kun je de Friese drieklanken wel steeds zien als een combinatie van een tweeklank met een voorafgaande /j/ of volgende /j/: *skriuwe* 'schrijven', *moai* 'mooi', *muoike* 'tante' enzovoort.

Gebroken klinkers

Als u Fries wilt leren spreken, kunt u natuurlijk beginnen de bovenstaande lijst met klinkers goed te oefenen. Bewondering zal uw deel zijn om zoveel vlijt en uithoudingsvermogen, maar elke Fries zal nog kunnen horen dat er iets mis is met uw klinkers. U houdt ze te lang en u bréékt ze niet.

Behalve dat de Friese klinkers met heel veel zijn, zijn ze ook nog eens enorm veranderlijk. Er hoeft maar iets met een woord te gebeuren, of een lange klinker verandert in een korte, of een gewone klinker verandert in een tweeklank.

Neem het woord voor 'meisje': *faam*. Maak daar een verkleinwoord van en de klinker wordt ineens ook een stuk korter. Je zegt in het Fries niet *faamke*, maar *famke*. Of neem het woord *tiid* 'tijd'. Dat woord heeft een lange *ie*-klank, zoals in het Engelse woord *team*. Maar zet dat woord nu eens in een samenstelling: in *tydskrift* schrijf je dezelfde klank niet alleen heel anders, hij klinkt nu ook ineens een stuk korter, meer zoals in het Nederlandse woord *(in)tiem*.

Het kan nog merkwaardiger. Het Friese woord voor 'boom' is *beam*, met een langgerekte *è*. Omdat *faam famke* wordt, zou je misschien verwachten dat het verkleinwoord van *beam* een korte *e* zou hebben en [bemke] zou zijn. Hoe kleiner de boom, des te korter de klinker. Maar zo eenvoudig zit het Fries niet in elkaar. Het verkleinwoord van *beam* schrijf je als *beamke*, maar dat klinkt ineens als [bjemke]. De klinker is inderdaad korter geworden, maar er gaat ineens een [j] aan vooraf.

Breking noemen fristen — de geleerden die het Fries bestuderen — die verandering van [èè] naar [je]. Er zijn meer lange klinkers die breken: de lange [ie] in *stien* 'steen', klinkt als [ji] in het meervoud *stiennen*, de lange [òò] in *boade* 'bode' wordt [wa] in *boadskip* 'boodschap', en de lange [oe] in *koel* klinkt ineens als [wo] in *kuolkast*.

Onder taalkundigen heeft de breking het Fries beroemd gemaakt. Over de hele wereld zijn er taalkundigen geweest die hebben geprobeerd die opmerkelijke klinkerveranderingen te verklaren. Veel succes hebben ze daarmee tot nu toe niet gehad; daarvoor is het verschijnsel waarschijnlijk ook te weerbarstig. Soms zijn er bijvoorbeeld twee nagenoeg identieke woorden — behalve dat de een een gebroken klinker heeft en de ander niet. *Koalsied* bijvoorbeeld is zaad voor koolplanten als de klinker in *koal* niet gebroken is, terwijl *koalsied* met een [wa]-klank de naam voor de geelbloemige plant is die ook in het Nederlands 'koolzaad' genoemd wordt.

We hebben het tot nu toe alleen over de Friese standaardtaal gehad, het officiële Fries dat je bij Omrop Fryslân hoort en dat de kinderen op school leren. Maar net als alle andere talen heeft het Fries ook dialecten. Als je die dialecten met elkaar vergelijkt, hoor je

belangrijke klankverschillen. Het overgrote deel van de Friezen die *Kleifries* spreken laten de klank in *rein`regen'*, die als <ei> wordt geschreven, klinken als [aj], net zoals trouwens steeds meer sprekers van het Nederlands [fajn] zeggen tegen *fijn*. De *ei* kent nog meer variaties in het Fries. Hoe noordwestelijker je in de provincie komt, des te meer neigt die klank naar zoiets als [oj]. In de Wouden laat men een klank horen die overeenkomt met [ei], terwijl de uitspraak daarvan rond en in Zwaagwesteinde zweemt naar een door de neus uitgesproken [ee].

[Hier zou een kaartje gevonden/getekend moeten worden]

Al die verschillen zijn kennelijk niet belangrijk voor het welslagen van de communicatie: de ene Fries wordt niet onverstaanbaar voor de andere omdat hij zijn klinkers net iets anders maakt. Hooguit hoor je dat iemand uit een bepaalde streek komt, maar dat vinden weinig sprekers van het Fries een onoverkomelijk probleem. Sommige dialectkenmerken in het Nederlands worden nog wel eens als 'plat' en 'onbeschaafd' beschouwd, maar in het kleine Friese taalgebied spelen dat soort verschillen niet of nauwelijks een rol.

Gjin oprjuchte Fries

Eén verkeerde klinker kan dodelijk zijn. Het bekendste zinnetje in het Fries is waarschijnlijk: *Bûter, brea en griene tsiis, wa dat net sizze kin is gjin oprjuchte Fries`Boter, brood en groene kaas, wie dat niet kan zeggen is geen oprechte Fries'*. In de zestiende eeuw zou de beroemde Grutte Pier dit zinnetje hebben gebruikt om Friezen en niet-Friezen te scheiden. Iedereen die de klinkers niet helemaal zuiver genoeg uitsprak werd in de Zuiderzee verdrinken.

Zo'n zinnetje wordt een *sjibollet* genoemd. Het woord verwijst naar een verhaal uit de bijbel (Richteren 12:5-6) waarin de Gileadieten en de Efraïmieten oorlog voerden. De Gileadieten kregen op zeker moment de Jordaan in handen. Als iemand wilde oversteken moest hij het woord 'sjibbolet' zeggen. Efraïmieten spraken dat woord uit als 'sibbolet'. In het bijbelverhaal werd, net als in de geschiedenis van het Fries, iedereen met die verkeerde uitspraak werd onmiddellijk een kopje kleiner gemaakt.

Er bestaan meer manieren om te testen of iemand de klanken van het Fries goed beheerst. Wie zich voldoende zeker van zichzelf voelt, kan bij de slager vragen om *rea rikke rierreljirre* — letterlijk vertaald: 'rood gerookt rookvlees van een eenjarig rund'. De moeilijkheid zit hem in de klinker in *rea* en de wisselende medeklinkercombinatie /rj/ en /lj/. Het Nederlands kent al die klanken niet. Maar ook voor kleine Friese kinderen is de laatste combinatie moeilijk.

Een snufje Frans

U kunt nu hopelijk alle plekje in uw mond met uw tong vinden. U kunt uw klinkers breken waar dat nodig is en in ieder geval maakt u ze kort als u het over kleine meisjes heeft. Wat u nu nog nodig hebt om uw klinkers helemaal af te maken, is een vleugje Frans.

In het Fries spreek je een klinker, net als in het Frans soms gedeeltelijk ook door de neus uit. Wie een spiegeltje onder de neus van een Fransman legt terwijl deze *un bon vin blanc* zegt, vangt heel wat wasem op dat spiegeltje. In het Fries worden klinkers voor een /n/ ook soms door de neus uitgesproken als die /n/. In het woord *minske`mens'* hoor je de /n/ net zo min als in het Franse *vin*. In plaats daarvan komt de *i*-klank voor een belangrijk deel door de neus. Ook als een Fries zegt dat *Jan fytst* (fietst) werkt hij met zijn neus: de *n* laat hij verdwijnen, maar de manier waarop hij *Jan* zegt rijmt op de manier waarop men in Frankrijk *blanc* zegt.

Dat het Fries en het Frans in dit opzicht op elkaar lijken, is niet zo vreemd. Er zijn veel meer talen waarin *n*-en verdwijnen en tegelijkertijd de klinker nasaal achterlaten. De *n* is kennelijk een klank die mensen op allerlei plaatsen op de wereld graag weglaten aan het eind van een lettergreep. De *n* maak je bovendien door lucht door de neus te laten stromen (het is dus niet waar dat mensen die verkouden zijn alle klanken nasaal maken, zoals sommige mensen geloven. Wie verkouden is kan juist geen *n* maken en klinkt dus niet

nasaal, maar op zijn best *dasaal*). In het Frans en het Fries komen die twee menselijke neigingen samen: de *n* wordt weggelaten, maar tegelijkertijd laat hij horen dat hij er geweest is: door een vleug van nasaliteit achter te laten op de klinker.

Zo vallen twee klanken samen en dat gebeurt vaker in het Fries, zoals trouwens waarschijnlijk in alle talen van de wereld. Veel Nederlanders zeggen niet *onbegrip* maar *ombegrip* — en daarmee maken ze de *n* op dezelfde plaats in de mond als de *b*. Friezen die over *ûnbegryp* 'onbegrip' spreken, doen hetzelfde. Het Nederlands en het Fries hebben trouwens nog wel meer uitspraak-eigenaardigheden gemeen. Wie een van die twee talen als moedertaal heeft en Engels leert, moet goed opletten bij de uitspraak van een woord als *cold*. In plaats van de *d* die Engelsen aan het eind daar maken zijn wij geneigd daar een *t* te zeggen., zoals we dat ook doen in *koud* of *kâld*.

We zijn nu van de klinkers uiteindelijk terechtgekomen bij de medeklinkers. De tonggymnastiekles is daarmee afgelopen. Waar het nog een hele toer was alle verschillen tussen Friese klinkers te produceren, is het maken van Friese klinkers vooral een oefening in vereenvoudiging.

Iemand die de *son in de see siet sakken* komt ofwel uit Noord-Holland (bijvoorbeeld uit Amsterdam) of uit Friesland. In al die streken maken de mensen geen verschil tussen een *s* of een *z* aan het begin van het woord, net zo min als ze trouwens verschil maken tussen een *f* en een *v*: het Friese woord voor *vrede* is *frede*. Ook de Scandinavische talen maken die verschillen niet: de *v* en de *z* zijn ooit uit het zuiden naar het Noorden getrokken, maar daar ergens in de buurt van Amstelveen gestopt. Alleen binnenin een woord, tussen twee klinkers hoor je ze wel eens opduiken in het Fries, bijvoorbeeld in de woorden *wêzen* 'wezen', en *drave* 'draven'.

Een kleine kast noem je in het Fries een *kastje*. Daarin wordt de *t*, net als meestal in het Nederlands trouwens, niet uitgesproken; je zegt ongeveer [kosje]. De *t* spreekt een Friest ook niet uit als hij de eerste keer voorkomt in zo'n werkwoordsvorm als *do moastst* 'jij moet'. Je hoort dan ook geen verschil met de Friese vorm voor 'jij moest', *do moast*. In *do rêstst* 'jij rust' wordt de *st*-uitgang die bij *do* hoort, zelfs helemaal weggelaten: je zegt — gelukkig — niet *do rêstst*. Het is alsof de Friezen al genoeg te stellen hebben met hun klinkers om ook nog hun tong te breken over onmogelijke combinaties van medeklinkers. Merkwaardig is dan weer wel dat aan het begin van het woord diezelfde combinatie wel degelijk af en toe opduikt: *tsiis* betekent 'kaas', *tsjettel* 'ketel' en *tsien* 'tien'. In het Nederlands vinden we die vreemde combinatie alleen in een paar leenwoorden zoals 'tsaar' of 'tseetseevlieg'.

Die tong heb je trouwens ook nog nodig om de *r* te maken. In Europa is al eeuwenlang iets merkwaardigs aan de hand: de *r* verschuift van plaats. Waar men eeuwen geleden waarschijnlijk over een *r* maakte door het puntje van de tong te laten trillen, gaat men er in steeds meer plaatsen toe over om de huid te laten flapperen als men een *r* maken wil. In grote gebieden van Frankrijk doet men al niet anders meer, maar ook in Duitsland, in Scandinavië en in Nederland weten veel mensen al niet beter dan dat je de *r* ergens achter in je mond maakt. Langzaam maar zeker lijkt heel Europa zijn verzet op te geven tegen de verleidingen van de trillende huid.

Héél Europa? Voorlopig lijkt minstens één taalgebiedje moedig stand te houden. Iemand die zijn *r* brouwt, wordt in Friesland nog steeds niet erg serieus genomen. Wie een echte Fries wil zijn en het puntje van zijn tong niet kan laten trillen, moet daarom misschien een logopediste inhuren.

In veel woorden hebben de Friezen trouwens een karakteristieke oplossing gevonden voor het probleem van de moeilijk uitspreekbare *r* — ze zeggen hem gewoon helemaal niet. *Do farst* 'jij vaart', *hy fart* 'hij vaart'? Je schrijft wel een *r*, maar je zegt hem niet. In het woord *bern* 'kind' — een woord dat onder andere verwant is aan het Nederlandse *baren* en het Engelse (to) *bear* — hoor je die *r* al lang niet meer. En in het voorvoegsel *fer-* 'ver-' hoor je de *r* eigenlijk alleen in scheldwoorden, als het rollen van de *r* nog beter kan laten horen hoe boos je eigenlijk bent.

De, it, fan, en, in en yn

Een taal is natuurlijk meer dan een verzameling klanken. Je kunt je tong in de vreemdste bochten wringen, hier een klinker toevoegen en daar een medeklinker weglaten — je kunt

dan allemachtig Fries klinken, maar een zinnig Fries woord komt daarmee nog niet over je lippen.

Elke taal kent een groot aantal woorden, en in elke taal verandert de woordenschat voortdurend. Elke dag verdwijnen er woorden, maar elke dag komen er ook weer nieuwe bij. Hoeveel woorden heeft een taal? Er is niemand die het weet. Volwassen sprekers kennen er meestal enkele tienduizenden, en als we alle vaktalen en jargons bij elkaar optellen komen we met enige goede wil ongetwijfeld tot een paar miljoen voor het Nederlands.

Veel gemakkelijker is het om na te gaan hoeveel woorden er in woordenboeken voorkomen. Het Frysk skoalwurdboek (1991), dat bestemd is voor het basisonderwijs, en het Klein Fries Woordenboek (eerste druk 1972) tellen op grond van de gemaakte keuzes natuurlijk veel en veel minder woorden dan het handwoordenboek Fries-Nederlands uit 1984 dat 55.000 woorden bevat. Het prestigieuze Frysk-Frysk Wurdboek, dat bij de Fryske Akademy zal verschijnen, moet zo'n 70.000 lemmata bevatten. Dat is ongeveer vergelijkbaar met Van Dale's woordenboek Hedendaags Nederlands, waarin ongeveer 95.000 woorden beschreven staan. En het allergrootste project, het Wurdboek fan de Fryske taal, zal zo'n 120.000 verschillende woorden beschrijven uit de periode 1800-1975. Het Woordenboek der Nederlandsche Taal heeft tussen de 300.000 en 400.000 ingangen — maar dat is dan ook meteen het waarschijnlijk grootste woordenboek ter wereld, dat bovendien gaat over het Nederlands vanaf ongeveer 1500 tot 1921.

Een heleboel van die woorden worden nooit gebruikt. Als we kijken naar de meest gebruikte woorden, is er eigenlijk maar weinig verschil tussen het Fries en het Nederlands. Op de Fryske Akademy, hét wetenschappelijk onderzoeksinstituut dat het Fries bestudeert, wordt een zogenoemde Taaldatabank van het Fries bijgehouden, een gigantisch computerbestand met allerlei Friese teksten — van romans tot krantenartikelen. Met een computerprogramma is het heel makkelijk om op basis van die taaldatabank een overzicht van de 175 meest frequente woorden te maken. Zo wordt al snel duidelijk dat *de, it, fan, en, in* en *yn* (*de, het, van, en, een, in*) de meest gebruikte Friese woorden zijn. In het Nederlands is dat natuurlijk niet erg veel anders. De enige 'echt Friese' woorden in de lijst zijn *heit* 'vader', *jimme* 'jullie', *bern* 'kind' en *lykwols* 'evenwel'. En dat laatste woord maakt duidelijk dat de lijst op grond van schriftelijk materiaal werd samengesteld: het is een woord dat in het levende, gesproken Fries net zo min voorkomt als 'evenwel' in een gewoon Nederlands gesprekje.

Heel gewoon Nederlands

Dat de verschillen in woordenschat tussen het Nederlands en het Fries zo klein zijn komt voor een deel natuurlijk doordat het Fries al eeuwenlang door het Nederlands beïnvloed is. Maar de geringe omvang van de verschillen zorgt er ook voor dat sommigen betwijfelen of het Fries eigenlijk wel een aparte taal is.

In het politieke tv-programma *Buitenhof* las de bioloog Ronald Plasterk enige tijd geleden een stukje voor uit het tijdschrift *Ut de Smidte* van de Fryske Akademy: "De boekwinkel van de Fryske Akademy hat dit jier de etalaazjewedstrijd fan de Fryske Boekenwike won. De wedstriid wurdt alle jieren utskreaun troch Stichting It Fryske Boek. Fan de sechstjin dielnimmende boekhannels foldie de Akademy it best oan it wichtigste kritearium van de sjuery: oandacht for de Fryske Boekenwike." Zulke zinnen zijn natuurlijk door elke Nederlandstalige met enige goede wil te begrijpen. "Kortom", concludeerde Plasterk, "heel gewoon Nederlands, fonetisch opgeschreven, en met wat dialect uitspraak zoals die in heel Oost en Noord Nederland bestaat."

Er zullen weinig mensen zijn die deze conclusie van Plasterk zonder meer onderschrijven. Aan de andere kant is het waar dat zeker *geschreven* Fries sterk door het Nederlands beïnvloed is. De meeste Friezen hebben nu eenmaal beter geleerd in het Nederlands te schrijven dan in het Fries. Als ze dat laatste dan toch willen proberen,

worden ze al snel verleid tot het gebruik van Nederlandse manieren van uitdrukken.

Het feit dat het Fries al eeuwenlang in intensief contact staat met de Nederlandse en de Europese cultuur heeft de taal natuurlijk beïnvloed. Dat veel nieuwe zaken via de Randstad en dus via het Nederlands naar het Friese taalgebied komen, versterkt dat proces in toenemende mate. Zelfs de invloed van het Engels verloopt vaak via het Nederlands. Dat kun je zien aan de manier waarop de *r* in *sport* wordt uitgesproken.

In het Fries spreek je de *r* voor een *t* eigenlijk niet uit, maar in het Engels doe je dat eigenlijk ook niet. En echt Engelse uitspraak van het woord is ongeveer [spòøht]. Als het Fries dat woord rechtstreeks aan het Engels ontleend had, had het die uitspraak waarschijnlijk wel gehandhaafd: waarom zou je een woord anders gaan uitspreken dan je gewend bent én dan de norm is?

Sport is echter een leenwoord uit het Engels dat in de tweede helft van de negentiende eeuw in het Nederlands terecht kwam. In die tijd was de spelling natuurlijk nog heel belangrijk: radio en televisie bestonden nog niet, er waren waarschijnlijk maar weinig Nederlanders die precies wisten hoe het Engels klonk. De Nederlanders begonnen [sport] te zeggen, met een echt Nederlandse klinker en een echt Nederlandse *r*. En het is precies dié uitspraak geweest die het Fries heeft overgenomen. Het woord *sport* spreekt iedere Fries uit met een 'Nederlandse' *r*, en niet met een Engelse of Friese lange klinker.

En woord als *sport* is geleend omdat het idee van doelloze lichaamsbeweging pas kon opkomen toen de mensen voldoende vrije tijd kregen om zich met zoiets bezig te houden. Echt Friese woorden gaan meestal over echt Friese dingen. Water bijvoorbeeld. Friesland heeft wel tamelijk veel landschappen, maar het water en de dijken domineren toch het beeld. Talloos zijn dan ook de woorden om verschillende soorten waterwegen en dergelijke te kunnen benoemen. Al in de oudste Friese teksten vinden we tal van : *e*, *weter*, *weg*, *burna*, *fliat*, *kolk*, *stram*, *rith*, *rene*, *re(n)ne*, *slinge*, *walla*, *wapul*, *delf(t(a))*, *greft*, *rothe*, *spitinge*, *mere*, *pett*, *pol*, *diap*, *fer*, *gete*, *tochte*, *utsiane*, *strete*, *lesene*, *flius*, *side*, *sipa*, *sol*, *mar*, *lege*, *slat*, *sweth(th)e*. In totaal zijn er ongeveer tachtig van dit soort woorden in de oude teksten te vinden.

In het moderne Fries zijn de meeste van die woorden verdwenen, al vind je ze soms nog terug als deel van een naam. In een woordenboek uit 1911 vinden we nog veertig woorden voor waterwegen: *baei*, *binge*, *bocht*, *delle*, *djip*, *dobbe*, *dolte*, *feart*, *gat*, *grêft*, *hals*, *haven*, *hop*, *ier*, *kanael*, *kolk*, *mar*, *mear*, *leije*, *pet*, *plasse*, *plis*, *poel*, *rak*, *rek*, *ryd*, *ried*, *rien*, *syp*, *sleat*, *slinge*, *slinke(e)*, *slodze*, *slui*, *soal*, *stream*, *wetter*, *wiid*, *wyk*.

Dat zijn er een stuk minder dan vroeger, al is er ook aantal nieuwe woorden bij gekomen. In het huidige Fries is het aantal van de aangehaalde woorden uit het oude woordenboek die nog regelmatig worden gebruikt niet groter dan een stuk of twintig. Terwijl er woorden over het moderne leven de taal binnenkomen, verdwijnen woorden over het leven vroeger langzaam maar zeker naar de achtergrond.

Waardoor verdwijnen die waterwoorden? Enerzijds is er gewoonweg minder water gekomen. Maar anderzijds zijn de Friezen nu de binnenvisserij en de kleine binnenscheepvaart verdwenen zijn steeds minder gebruik gaan maken van het water. De toerist is nu de belangrijkste gebruiker van het water en die toerist spreekt in heel veel gevallen geen Fries. Dat heeft natuurlijk niet alleen gevolgen voor de woorden die het Fries voor water bezit. Ook het aantal namen voor plassen, kanalen en andere wateren is dat nog veel sterker het geval. Wie weet nog waar de *Moezel*, de *Uttsjerne*, de *Wrins* of de *Ald Skroet* te vinden is? De bedoelde wateren bestaan nog steeds, soms komt de naam ook op de kaarten voor, maar in de praktijk is de naam uit het taalbezit verdwenen.

De eigenheid van Friesland beperkt zich niet tot de wateren. Ook in bed konden mensen uit verschillende streken zich ineens van elkaar onderscheiden. Het Hindeloopens kent — of kende — bijvoorbeeld het werkwoord *kortegerdje*. Dat was net iets anders dan *vrijen*. 's Avonds ging een jongeman in het geheim op bezoek bij een jonge vrouw. Soms had een koppelaarster dat bezoek trouwens gearrangeerd. De hele avond en een belangrijk deel van de nacht bleven de jongelui bij elkaar om te kortegerdje. Helemaal typisch Fries was dat alles natuurlijk ook weer niet — het woord is waarschijnlijk zelfs een verbastering van het Franse *corps de garde* dat 'wacht, wachters of wachtlokaal' betekent.

Tegenwoordig hebben jonge geslachtsrijpe mensen wel iets beters te doen dan een beetje te liggen kortgerdje. Met het gebruik is dan ook het woord verdwenen.

Onzuiverheid en verarming

Omdat Friesland lange tijd vooral een boerenland was, was de taal ook lang rijk aan boerentermen. Omdat het belang van het agrarisch bedrijf in de loop van de twintigste eeuw almaar kleiner geworden is, is er ook uit de taal veel verdwenen. Al is het Fries natuurlijk ook met de tijd meegegaan en ontstonden er nieuwe woorden voor de nieuwe zaken waarmee de boeren te maken kregen. Vaak werden die woorden geleend uit het Nederlands, tot grote ergernis van de echte puristen. Uitgerekend het terrein waar het Fries ooit het sterkst was, het boerenleven, is in de loop der jaren door alle technologische vooruitgang steeds meer vernederlandst.

De hele negentiende eeuw door maaiden de Friese boeren met de zeis. In 1900 waren er in de hele provincie nog maar 42 boeren met een maaimachine. Het hooi werd bovendien ook nog vrijwel overal met de hand bijeengebracht. Maar in het eerste decennium daarna ging het snel. In de jaren twintig kwamen de landbouwtractoren en daarmee verdween langzamerhand de hele vaktaal voor het maaien met de zeis en de omgang met paard. De jonge generaties hadden haar niet meer nodig. Al in 1934 was er veel belangstelling voor een beschrijving van het vroegere boerendorpsleven en de toen al verouderde landbouwmethoden en teelten van koolzaad, vlas en cichorei, getiteld *Van den mond der oude Middelzee*. De auteur, Van den Akker, schrijft: 'O, er is zooveel te vertellen uit dien tijd, dat de jongeren niet weten.' En omdat de jongeren uit de tijd van Van den Akker inmiddels zelf ook al weer van gevorderde leeftijd zijn, kunnen we nu al helemaal veel uit zijn boekje leren. Bijvoorbeeld over de boerenwoordenschat uit die tijd. Een Friese boer praat niet meer over een *jarrebak*, maar over *zodebemester*, niet meer over *dong* of *jarre* maar over *drijfmest*. Zoals veel vakgebieden, heeft ook het agrarische bedrijf de afgelopen decennia enorme ontwikkelingen doorgemaakt. En de meeste nieuwe ontwikkelingen komen van buiten Friesland, zodat de ontwikkelaars geen Friese woorden kiezen voor hun uitvindingen. Bovendien gaan worden de ontwikkelingen zo snel via Nederlandstalige media en Nederlandstalig onderwijs verspreid dat er weinig anders opzit dan al die nieuwe woorden maar te lenen, en hooguit hun uitspraak een beetje aan te passen. En zo wordt een van de traditionele bolwerken van de Friese woordenschat, dat het boerenleven beschrijft, langzaam aan geslecht. Alleen de dingen die nooit veranderen houden hun oude woorden. Zolang een koeienuijer een koeienuijer is, zal een Friese boer hem *kowejaar* noemen, en dat geldt ook voor de *oeren* 'tepels'. Alleen de tepelhouder van de melkmachine heet dan wel een *tepelhâlder*.

Friezen in de steden kennen al die woorden misschien al helemaal niet meer. Landbouw, visserij, scheepvaart en handel, het zijn allemaal eeuwenlang de belangrijkste kurken geweest waarop de Friese economie dreef. Dat is inmiddels sterk veranderd. De visserij en de scheepvaart spelen nog slechts een marginale rol, terwijl de handel fundamenteel van karakter is veranderd.

Beenvarianties

De taalkundige Arjen Versloot onderzocht enkele jaren geleden hoe de begrippen 'been', 'voet' en andere delen van het been in Friese dialecten werden genoemd. Een opvallende uitkomst was dat in grote delen van het Friese gebied het woord *foet* (op de plaats van de *oe* kunnen overigens verschillende klinkers staan) een betekenis had die sterk leek op het Nederlandse 'been'. Een voet heet in die gebieden ook een *foet* of eventueel een *platfoet*. In het Noord-Friese gebied zegt men wel *bien* tegen een been, en soms ook tegen een voet (ook hier kunnen op de plaats van de *ie* verschillende klinkers staan).

Zowel *foet* als *bien* vinden we al in Oudfriese teksten terug, respectievelijk als *fôt* en *bên*. Ook *skunka* (dat heeft geleid tot de huidige standaardvorm *skonk*) vinden we in het Oudfries al terug. Lange tijd was *foet* het centrale woord. Overal betekende het in elk geval 'onderste deel

het hele been. In de twintigste eeuw vonden Friese puristen dat dit laatste onjuist was. In hun ogen was het bovendien te weinig authentiek: de brede betekenis zou pas betrekkelijk laat tot ontwikkeling zijn gekomen — de oudste tekst waarin het wordt aangetroffen stamt overigens al uit 1821.

Ook *bien* en *skonk* zijn woorden met veel betekenissen. Ten westen van de rivier de Lauwers betekent het het materiaal waar beenderen van zijn gemaakt, maar oostelijk van deze rivier wordt daarvoor het woord *skonk* gebruikt. In het Westlauwers is een *bonke* (dat afstamt van *skunka*) een (soep)been. Ook in Noord-Friese dialecten komen er woorden voor die zijn afgeleid van *skunka*; daar hebben ze met een negatieve betekenis: wat we in het Nederlands een 'poot' zouden noemen, dat overigens weer verwant is aan *voet*.

De opkomst van het milieu

Andere economische sectoren zijn steeds belangrijker en invloedrijker geworden — ook op de taal. Neem de overheid. Steeds meer Friezen zijn ambtenaar geworden, of op een andere manier betrokken geraakt bij de overheid en zo besmet geraakt met het taaltje dat kenmerkend is voor die overheid. Neem *miljeu*. In de loop van de afgelopen twintig jaar is Nederlandse woord 'milieu' langzaam maar zeker van betekenis veranderd. Ooit betekende het alleen 'omgeving waar iemand thuishoort': *hij komt uit een goed milieu*. Om allerlei redenen is een heel ander soort milieu — onze natuurlijke omgeving — in de loop der tijd steeds belangrijker geworden en heeft de oude betekenis voor steeds meer mensen aan belang ingeboet.

Het Fries heeft woord in die laatste betekenis waarschijnlijk niet zo heel lang geleden vanuit het Nederlands overgenomen. In woordenboeken zoals dat van Waling Dijkstra (1911) en het *Frysk-Nederlânsk Wurdboek* (1956) komt het niet voor. Het *Nederlânsk-Frysk Wurdboek* (1952) geeft als vertaling voor 'milieu' *formidden*, en daarmee wordt een sociale groep bedoeld. Het Nederlands-Fries vertaalwoordenboek van 1985 maakt echter onderscheid tussen die oude betekenis, waarvoor men *fermidden*, *miljeu* geeft, en de nieuwe, 'natuurlijke omgeving', wat met *miljeu*, *omwrâld* wordt vertaald. Dat laatste woord komt in plaats van uit het Nederlands, uit het Duits (*Umwelt*), maar wordt in de praktijk eigenlijk niet vertaald. De invloed van het Nederlands is nu eenmaal een stuk sterker dan die van het Duits.

Zo wint het Nederlands gaandeweg aan invloed. Is dat erg? Sommigen menen van wel. Douwe Kalma publiceerde in 1948 het boekje *Ken jim Frysk* — een verzameling woorden, die bedoeld is om een tegenwicht te bieden tegen 'onzuiverheid en verarming'. Als Kalma zijn verzameling baseerde op de (misschien wat geïdealiseerde) situatie aan het eind van de jaren veertig, dan kunnen we niet anders concluderen dan dat er sindsdien heel veel veranderd is. Als voor het Nederlandse 'grijs worden' *skierkje* wordt gegeven, voor 'donkerpaars' *sangen* en voor 'flanel' *fleinje*, dan raakt een doorsnee-Friestalige aan het begin van de eenentwintigste eeuw het spoor al snel bijster. Van de ruim vijfduizend woorden en zegswijzen is het overgrote deel iets meer dan vijftig jaar later volkomen onbekend. Het is trouwens waarschijnlijk dat dat ook al in 1945 voor grote groepen Friezen het geval was. In zijn ijver om zo 'authentiek Fries' mogelijk te zijn, heeft Kalma af en toe teruggegrepen op wel heel obscure bronnen en wie weet af en toe ook wel zelf een woord gemaakt.

Aan prachtige Friese woorden die alleen in een boekje staan en gekozen zijn enkel en alleen om zo min mogelijk op het Nederlands te lijken, hebben we niets. Wie reëel is, verzet zich dan ook niet tegen woorden die iedereen elke dag gebruikt. *Ferdivedaasjepark* 'pretpark' is eerder een grapje dan een serieus alternatief — net als *donderdelboek* 'parachute', *izeren lûkbealch* 'locomotief' en *leech by de grûn frette* voor 'picknicken'.

Het is ook niet alleen maar narigheid en kaalslag. In sommige gebieden van het leven wordt het Fries alleen maar sterker. In het onderwijs en bij de overheid werd vroeger nauwelijks Fries gesproken, terwijl die taal de laatste dertig jaar juist steeds belangrijker geworden is — zowel in het mondelinge als in het schriftelijke taalgebruik. En juist in die gebieden bloeien de nieuwe mooie Fries woorden op. *Rûntepetear* voor 'klassengesprek' is zo'n woord.

In 1980 verscheen er een *Lytse oanrikkemandaasje*, een lijst met ambtelijke woorden en de vertaling ervan in het Fries. In 1986 werd dat zelfs een *Wurdlist foar it offisjele ferkear*, die al in 1989 aangevuld en verbeterd werd herdrukt. In die lijsten is er niet naar gestreefd om zo Fries mogelijke woorden te bedenken. Steeds is er rekening mee gehouden dat het doel van zo'n lijst is de mensen te stimuleren die woorden gebruiken. Geen Fries zegt *bankrottearring* tegen een 'faillietverklaring' — iedereen zegt *fallytferklearring*, ook al staat het eerste woord wel degelijk nog in sommige oudere woordenboeken.

Ook Engelse woorden worden alleen van een 'Fries' alternatief voorzien als dat alternatief nog een reële kans maakt. De vertaling van 'fax' is *faks(post)*, maar 'feature' is nog wel *skaaimerik* en 'feedback' *weromkeppeling*. *Skaaimerik* wordt, ook in de betekenis 'eigenschap', wel gebruikt naast *eigenskip*. Of het woord *weromkeppeling* het zal redden, is aan de andere kant maar de vraag. Het geeft uitstekend weer wat wordt bedoeld, maar is misschien voor gewoon gebruik te lang en voor de liefhebbers van jargon te alledaags. Want leenwoorden worden natuurlijk ook gebruikt om te laten horen dat je tot de moderne grote wijde wereld behoort — die nu eenmaal eerder Engels- dan Nederlands- of Friestalig is. Wie gewend is aan *profit sharing*, zal niet gemakkelijk over *winstdeling* of *winstdieling* spreken.

Dat het Fries woorden leent, is overigens niet alleen maar een verderfelijke nieuwigheid.

De waartynge foarseit jit jamk heil

Een taal die gebruikt wordt, verandert voortdurend. Wie naar oude Friestalige radioprogramma's luistert en die vergelijkt met de programma's van tegenwoordig, kan indrukwekkende verschillen constateren. Ook in boeken zijn legio voorbeelden van taalverandering te vinden. Het gaat ook niet altijd uitsluitend om woorden die verdwenen zijn doordat de zaak waarvoor die woorden werden gebruikt, niet meer bestaan.

In de jongste uitgave van de beroemde *Rimen en Teltsjes* (1993) van de gebroeders Halbertsma is achterin een lijst opgenomen met woorden die wel in het boek staan, maar niet in de huidige Friese woordenboeken. Met die lijst en het woordenboek in de hand komt je een heel eind, maar zonder die naslagwerken is het vaak moeilijk. In het zinnetje *Yn 'e hurdsjerne stie in holpanne mei beu te meuken* (bladzijde 109) staan zeker vier verouderde woorden. Het zijn: *hurdsjerne* 'hoek van de haard', *holpanne* 'diepe keukenpan van aardewerk', *beu* 'vlees van een nuchter kalf' (het Franse *boeuf*) en *meuke* 'zachtjes sudderen' (in de verte familie van het Friese en Engelse *smoke* 'roken'). De laatste twee woorden zouden we best nog kunnen gebruiken, want nuchtere kalveren zijn er nog steeds en hun vlees wordt ook nog wel eens tot sudderlap gestoofd. Toch kent niemand ze meer.

Ook het zinnetje *De waartynge foarseit jit jamk heil* beschrijft een volkomen alledaagse toestand op zo'n manier dat maar weinig Friezen het zullen begrijpen. Zeker als het nogal snel wordt uitgesproken. En nog minder zullen de woorden ook actief gebruiken. Woord voor woord vertaald betekent het: 'Het weerbericht [weertijding] voerspelt nog [het Engelse *yet*] dikwijls hagel.' Het woordje *jamk* heeft, of liever had, trouwens nog veel meer betekenissen. Ze zijn allemaal verouderd en verdwenen.

Friese namen

De stad Sneek heette in het Oudfries waarschijnlijk *Snake* of *Sneek* — ongeveer zoals ze in het moderne Nederlands dus nog steeds heet. Hoe komt het dan dat de moderne Friese naam, *Snits*, heel anders is? Doordat in Friesland al eeuwenlang elke dag over Sneek gesproken wordt. In de loop der eeuwen veranderde de uitspraak van het Fries en in de volksmond paste de naam van de stad zich langzaam maar zeker aan de veranderde uitspraak aan — tot *Snits*. Geschreven taal is meestal conservatiever dan gesproken taal en de geschreven vorm veranderde daarom niet mee — en omdat het Nederlands de schrijftaal was en het Fries de gewone omgangstaal werd het oude *Sneek* zo de 'Nederlandse' vorm en het moderne *Snits* de 'Friese'.

Zoals het met Sneek ging, ging het met veel meer plaatsnamen. Soms lopen die namen sterk uiteen. Je moet wel van goeden huize komen om onmiddellijk in te zien dat de naam *Harlingen* naar dezelfde stad verwijst als de naam *Harns*. *Idsegahuizum* is de Nederlandse naam voor het dorp *Skuzum*, en het Friese *De Skâns* is een gehucht dat in het Nederlands *Oostmahorn* heet. Maar er zijn ook plaatsnamen waarvan de uitspraak in de loop der eeuwen niet erg veranderd is en die dus in het Nederlands en in het Fries gelijkkluidend gebleven zijn: *Dokkum*, *Akkrum*, *Koudum*, *Drachten*, *Hollum*, *Itens*, *Goutum*.

Zoals dit rijtje al laat zien zijn er in Friesland heel veel namen die op *-um* eindigen. Soms is dat *-um* het restant van een naamvalsuitgang; dat zal zo geweest zijn in *Burum*, *Huizum* en *Burgum*. Maar meestal is het een sterk gesleten maar nog wel herkenbaar deel van een woordje dat verwant is met het huidige Friese *hiem`erf*. Je vindt dat type naam vooral op de kleigronden, zoals te zien is op een kaart uit 1958.

Plaatsnamen op *-um* zijn niet alleen heel talrijk, maar ook heel oud. Waarschijnlijk stammen ze uit de tijd dat de eerste Germanen naar het huidige Friesland kwamen.

Niet alleen de steden en dorpen in Friesland hebben herkenbaar Friese namen. Dat geldt ook voor de mensen. In een ver verleden hadden de Friezen, net als de andere inwoners van de lage landen, alleen een voornaam. In het dagelijkse verkeer tussen mensen is dat meestal nog zo: het is maar zelden nodig om Koos de Vree met vóór- en achternaam aan te duiden. Om twee mannen met de naam Gerrit uit elkaar te houden kon je aan hun naam nog de naam van hun vader toevoegen. Gerrit, de zoon van Tsjearde, werd zo Gerrit Tsjearde. Zo'n tweede naam was geen familienaam: Gerrits zonen zouden niet Tsjearde heten, maar Gerrits. In Friesland zijn familienamen pas heel laat algemeen in gebruik gekomen. Pas sinds de negentiende eeuw heeft iedereen een vaste familienaam, al was bijvoorbeeld de adel al soms enkele eeuwen eerder begonnen een dergelijke naam te dragen. Dat staat niet in de weg dat er bepaalde familienamen bekend staan als 'typisch Fries': de namen op *-stra* zoals Hoekstra, Dijkstra en Veenstra wijzen onverbiddelijk terug naar het Friese land.

De oudste Friese namen waren Germaanse woorden met een betekenis. Wat die betekenis precies was, vergaten de Friezen langzaam maar zeker — terwijl ze hun kinderen die namen nog wel bleven geven. In de namen *Tsjearde* en *Tjitte* kun je met wat goede wil nog wel *thiad`volk* herkennen — als je dat oude woord tenminste kent. Sommige vrouwennamen eindigen nog altijd op *-brich* of *-brecht*: *Sibrich* bijvoorbeeld. Er zijn geleerden die denken dat er een verband is met het Engelse woord *bright`schitterend* — maar zeker is dat niet.

Toen ons deel van Europa gekerstend werd, verdwenen sommige van die oudere namen. Gedurende enige tijd was het christenen slechts toegestaan om hun kinderen namen van heiligen te geven. Uit die tijd dateren de namen die in Nederland lange tijd het populairst zijn geweest, zoals Jan, Piet en Klaas. Daarmee werden twee apostelen (Johannes en Petrus) en de heilige Nicolaas, de beroemde bisschop van Myra, vernoemd. In Friesland vond die omslag naar christelijke namen overigens pas relatief laat plaats. Nog in de zestiende eeuw was het percentage niet-christelijke namen hier beduidend hoger dan in omliggende gebieden. Overigens lijkt Friesland net zo min als de rest van Nederland te kunnen ontsnappen aan een soort internationalisering van het voornamenbestand. Ook in Friesland rukken de Kevins, de Ashleys en de Michaels op. Maar of ze Tsjearde en Tjitte ooit helemaal zullen kunnen verdringen is voorlopig een open vraag.

De zinsbouw van het Fries

Als dit echt een stoomcursus was, waren we al een aardig eind op weg: u kon wat Friese klanken maken, u kon die klanken op een rijtje zetten en er een aardig Fries woord of een aardige Friese naam mee maken. Toch waren we er nog lang niet. Een zin met allemaal goede Friese klanken, woorden en namen is nog niet automatisch een goede Friese zin. Niet elke willekeurige combinatie van Friese woorden is ook automatisch een goede Friese zin. Zelfs als diezelfde zin wel goed Nederlands zou zijn.

Het Fries is in het algemeen bijvoorbeeld veel preciezer met verwijfwoorden dan het Nederlands. *Dêr* wijst in een zin duidelijk terug, en *hjr* vooruit. Hetzelfde zien we by *dat* en *dit*, *dy* en *dizze*. In het Nederlands is dat verschil veel minder sterk aanwezig. Wat het

gebruik van veel andere woorden en elementen in zinnen betreft, zijn er nog wel meer kleine, maar niet onbelangrijke verschillen die in de moderne grammatica's wel worden beschreven.

Bokwerders

Op 10 februari 1971 werd in de *Leeuwarder Courant* ineens de dorpskrant van Bokwerd geciteerd: de *Bokwerder Belang, Nieuws- en Advertentieblad voor Bokwerd en wijde omgeving*. Al snel bleek die krant net zo min te bestaan als Bokwerd zelf. De Friese journalist en schrijver Rink van der Velde had het allemaal bedacht. Hij hield de spoedig zeer populaire rubriek jarenlang vol: de laatste aflevering verscheen op 10 april 1992. Het succes berustte deels op de inhoud van de stukken. Het ging bijna altijd over actuele onderwerpen, en er werd vaak behoorlijk badinerend over de nieuwe en moderne dingen van de wereld en zeker de politiek geschreven. Vaak kwam het erop neer dat er niets nieuws onder de zon was, dat we het altijd wel geweten hadden en dat het vroeger in het eigen kleine dorp zo slecht nog niet was.

De taal waarin de stukjes waren geschreven, was een belangrijke reden voor het succes. Er is wel gezegd dat Van der Velde zijn stukjes eerst in het Fries schreef en ze daarna zo letterlijk mogelijk in het Nederlands vertaalde. Hoe dat ook zij, Van der Veldes letterlijke vertalingen van Friese zegswijzen en spreekwoorden gaven voor de tweetalige lezer vaak een humoristisch effect: 'Wij scheurden ons de buisen uit', 'Het deed ons geen nieuws'. Maar verder deed Van der Velde zijn uiterste best om zo kreupel mogelijk te schrijven. De taal van Bokwerd is dan ook méér dan vertaald Fries of gebrekkig Nederlands.

In Friesland waren er veel bewonderaars, hoewel sommige mensen vonden dat de bewoners van het Friese platteland door Van der Velde als een domme, achtergebleven bevolkingsgroep werden afgeschilderd.

Verandering van taal en taalgebruik

Als u nu Fries leert, weet u één ding zeker: over tweehonderd jaar hebt u niets meer aan de kennis die u nu opdoet. Zolang het Fries leeft, zolang het nog in de dagelijkse omgang tussen mensen gebruikt wordt, zal het veranderen. Soms vallen je al verschillen op als je met mensen praat die jonger of juist ouder zijn dan je zelf bent. Je hoort een merkwaardig woord, of een woord dat een heel andere betekenis krijgt dan je er zelf aan zou geven, een vreemde zinsconstructie, een eigenaardige klank. Het is je eigen taal, zo veel is zeker, maar helemaal eigen is ze toch ook weer net niet. Nu zorgen de taalveranderingen die er binnen één mensenleven plaatsvinden zelden tot grote communicatieproblemen. Als een overgrootmoeder haar achterkleindochter niet meer kan verstaan, ligt dat meestal niet aan de taal. Over langere tijd gezien zijn de veranderingen echter soms zo groot dat oude teksten voor de lezer maar moeilijk te verstaan worden.

Een van de constante bronnen van verandering is natuurlijk het Nederlands. Alle Friezen zijn tweetalig — het is niet vreemd dat er soms wat van de ene taal wordt overgenomen in de andere. En getrouwde Friese man praat over *myn frou* als hij het over zijn echtgenote heeft. Zijn overgrootvader zou waarschijnlijk nog *it wiif* gezegd hebben, maar het woord *wiif* is misschien verdwenen omdat het Nederlandse woord 'wijf' zo'n negatieve bijklank heeft.

Langzaam maar zeker veranderen ook de klanken — en ook zij gaan in de richting van het Nederlands. Al die lange klinkers van het Fries, bijvoorbeeld, die voor een belangrijk deel onbekend zijn in het Nederlands, staan onder druk. Het Fries gaat daardoor in sommige opzichten steeds Nederlandser klinken. In het woord *tiid* 'tijd', dat oorspronkelijk een lange [i]-klank had de lang aangehouden klinkt steeds vaker de klank je hoort in het Nederlandse bier, en die we ongeveer zouden kunnen opschrijven als [biejur]. Dat die uitspraak hun grootouders heel vreemd in de oren klinkt, is iets wat veel jonge Friezen nog niet eens beseffen.

Sommige Friezen denken dat het Fries alleen maar verandert omdat de invloed van het Nederlands zo groot is. Als het Nederlands niet bestond, zou het Fries altijd en eeuwig zichzelf gelijk blijven. Dat is een misverstand. Natuurlijk is de invloed van het Nederlands groot, maar het Fries verandert ook uit zichzelf.

En andere verandering die niets met het Nederlands te maken heeft: tussen elke t en j zeggen moderne Friezen een s-klank: *Tryntsje, boartsje, pantsje*. Zo'n uitspraak wordt tegenwoordig als een kenteken van het echte authentieke Fries beschouwd, maar tot in het begin van de negentiende eeuw werd er tussen een /t/ en een /j/ geen /s/ geschreven en waarschijnlijk werd hij daar ook niet gezegd.

De verwantschap tussen Fries en Engels

De gedachte dat het Fries en het Engels heel nauw verwante talen zijn, is al heel oud. Steeds weer heeft die overeenkomst en die relatie tal van buitenlandse onderzoekers aangetrokken tot het Fries; in Japan zijn bijvoorbeeld maar liefst twee grammatica's van het Fries verschenen. In beschrijvingen van heiligenlevens van Willibrord en Bonifatius (in de achtste eeuw) staat dat de twee, die waren opgeleid in Engeland, bij de Friezen in de eigen taal konden preken. Nu kunnen heiligen meer dan gewone stervelingen, maar in dit geval is het niet onwaarschijnlijk dat men inderdaad echt met elkaar kon praten.

Objectiever, maar nog steeds gedreven door een streven om na het verlies van de Friese vrijheid de eigenheid van het Fries aan te tonen, komt die verwantschap tussen het Fries en het Engels aan de orde in de kroniek van Friesland door Worp van Thabor, een voormalig klooster vlak ten noorden van Sneek, uit circa 1525. Worp verkondigt niet alleen dat het Engels uit het Fries is ontstaan, maar vertelt ook dat ook tot op 'de dag van vandaag' veel Friese woorden in het Engels voorkomen. Friese historici hebben — hoewel het boek pas in de negentiende eeuw is gedrukt — veel gebruik gemaakt van Worps kroniek. In de hele zestiende en in het begin van de zeventiende eeuw grijpt men erop terug.

Een gedegener taalkundige studie maakte Franciscus Junius (1591-1677), die als een van de grondleggers wordt beschouwd van de vergelijkende studie van de Oudgermaanse talen. Vanuit Engeland, waarheen hij vanuit Holland verhuisde, bezocht hij de Nederlanden in het midden van de zeventiende eeuw. In 1647-1648 bezocht hij de Friese dichter Gysbert Japix en leerde hij in Bolsward Fries. Aan Junius hebben we ook te danken dat enkele handschriften van Gysbert Japix bewaard zijn gebleven in de beroemde Bodleian-bibliotheek in Oxford. Ook heeft Junius stukken Oudfries gekopieerd (die in dezelfde bibliotheek in Engeland zijn te vinden) van een verzameling teksten die nu onvindbaar is. Junius was overtuigd van een nauwe verwantschap en zijn Engelse collega-taalkundigen volgden hem. Maar door de moeilijke politieke situatie in Friesland aan het einde van de zeventiende, en de recessie van de achttiende eeuw stortte de belangstelling voor het Fries, na Junius voor enkele eeuwen in.

Vanaf het begin van de negentiende eeuw bloeide de belangstelling voor de verwantschap tussen het Fries en het Engels weer op. Buitenlanders als Johannes Rask, de gebroeders Grimm — van de sprookjes! — probeerden de verwantschap in taalkundige regels te vangen. De negentiende taalgeleerden gebruikten in hun argumentatie onder andere een runeteken, dat alleen op teksten in Engeland én in Friesland gevonden werd. Alleen in die talen was een oude Germaanse klinker zo anders gaan klinken, dat er een nieuw letterteken voor nodig was. Elders had men die klinker ongemoeid gelaten en daarom was er daar aan het nieuwe teken geen behoefte.

De meeste negentiende-eeuwse geleerden dachten dat de gemeenschappelijke kenmerken van het Engels en het Fries op het Europese continent waren ontstaan, dus voordat de Angelsaken rond het jaar 400 met de boot naar Groot-Brittannië vertrokken, waren ontstaan.

In de twintigste eeuw ontstond er een alternatieve theorie, die stelde dat de taal die ooit het Engels zou worden pas vanaf de Britse eilanden begonnen was de taal van de kustgebieden aan de zuidwestoever van de Noordzee — het Fries — te beïnvloeden. Er zouden lange tijd zulke intensieve culturele en handelsrelaties zijn geweest, dat de twee talen gaandeweg steeds verder naar elkaar waren toegegroeid.

De discussie is nog steeds niet op een bevredigende manier beslecht. Eén ding is echter zeker: het Oudengels en het Oudfries vertonen meer overeenkomsten met elkaar dan elk van die twee talen met welke andere taal ook.

In de volksmond heeft de overeenkomst ook altijd geleefd. De taalliefhebber Johannes Hilarides (1648-1726) noteerde het nog altijd bekende spreekwoord: *Buuter, breaa, in griene tjiiz; is goe Ingels in goe Fries* 'Boter, (rogge)brood en groene kaas is goed Engels en goed Fries'. De waarheid van het spreekwoord wordt duidelijk als we het in het Engels vertalen: *Bread, butter and green cheese, is good English and good Friese*.